

Aleksandr
Nikolaevič
Samoylovič

çalışmalarla Türkoloji alanına büyük katkılar sağlamıştır. Özellikle onun ses denkliklerini ölçü alarak Türk lehçelerini r grubu (Bulgar), d grubu (Uygur-Kuzeydoğu), Tav grubu (Kıpçak-Kuzeybatı), Tağlık grubu (Çağatay, Güneydoğu), Tağlı grubu (Kıpçak-Türkmen, Orta), ol- grubu (Türkmen-Güneybatı) adlarıyla beş ana dalda tasnif ettiği *Nekotorye dopolnenija k klassifikacii tureckix jazykov* (Türk dillerinin sınıflandırılması üzerine bazı ilâveler; Petrograd 1922) başlıklı eseri Türkoloji alanında önemli bir yere sahiptir. Samoyloviç'in *Opyt kratkoj krymsko-tartkoj grammatiki* (kısa bir Kırım-Tatar grameri denemesi; Petrograd 1916); *Rukovodstvo dlja praktičeskogo izučenii osmansko-tureckogo jazyka* (Osmanlı dilini pratik olarak öğrenme kılavuzu; Petrograd 1916); *Sobrajne stixotvorenij imperatora Babura* (İmparator Bâbü'r'ün şiirleri; Petrograd 1917) adlı eserleriyle Kırız ve Kazak dillerinde evli kadınlara yasak olan sözler, Altay Türkleri'nde kadınlara özgü kelimeler, Türkçe'deki asıl sayılar ve yorumlarının özeti, Türk dillerindeki zengin ve fakir, Türk halklarında hafta günlerinin adlandırılması konularında kalem aldığı makaleleri, Türk dili ve edebiyatıyla ilgili özgün çalışmalar olmaları bakımından ayrı bir öneme sahiptir.

Samoyloviç'in "Hoton Türkleri ve Dille-ri" (trc. Abdullahoğlu Hasan, *AYB*, sy. 33-34 [İstanbul 1934], s. 321-324); "Orta Asya Edebi Türkçesi'nin Tarihine Dair" (trc. Abdülkadir İnan, *AÜ DTCF Yıllık Araştırmalar Dergisi*, I [İstanbul 1944], s. 73-95); "Türk Lehçeleri: Tasnif, Umumi Vasıfları, Yazılar ve Edebi Lehçeleri Türk Olan ve Olmayan Diller Arasında Karşılıklı Tesirler" (trc. Şerif Hulusi, *TD*, sy. 6-7 [1946], s. 591-608); "Kazak Kelimesi Hakkında" (trc. Saadet Çağatay, *TDAY Belleten* [1957], s. 95-104); "Kırım-Türk Yazı Dilinin Tarihçesi" (trc. Rasime Uygun, *TDAY Belleten* [1960], s. 373-379); "Altay Türkleri'nde Kadınlara

Özgü Kelimeler" (trc. Vahid Zahidoğlu – Selahaddin Bekki, *TK*, XXXIX/459 [2001], s. 388-396) gibi makaleleri Türkçe'ye tercüme edilmiştir (eserlerinin bir listesi için bk. Eren, *Türklük Bilimi Sözlüğü*, s. 295-296).

BİBLİYOGRAFYA :

Reşid Rahmeti Arat – Ahmet Temir, "Türk Şi-velerinin Tasnifi", *TDEK*, s. 305-327; Ahmet Temir, *Türkoloji Tarihinde Wilhelm Radloff Devri*, Ankara 1991, s. 29, 53, 61, 62, 64, 65 vd.; Hasan Eren, *Türklük Bilimi Sözlüğü I: Yabancı Türkologlar*, Ankara 1998, s. 293-296; a.mlf., "Samoyloviç, Aleksandr Nikolaevič", *TA*, XXVIII, 99-101; Talat Tekin, "Türk Dil ve Dialektlerinin Yeni Bir Tasnifi", *Erdem*, V/13, Ankara 1989, s. 147-149; Vahid Zahidoğlu – Selahaddin Bekki, "N. A. Samoyloviç (1880-1938) ve Çalışmaları Hakkında", *TK*, XXXIX/459 (2001), s. 385-388; Ufuk Tavkul, "Türk Lehçelerinin Sınıflandırılmasında Bazı Kriterler", *Kırım Dergisi*, XII/45, Ankara 2003, s. 23-32.

NACİYE YILDIZ

SAMSUN

Karadeniz bölgesinin
Orta Karadeniz bölümünde şehir
ve bu şehrin merkez olduğu il.

Kuzeybatı rüzgârlarına karşı nisbeten korunmuş deniz girintisinin kenarında yer alır. Samsun'un ortaya çıkışı milâttan önce VI. yüzyılda Miletliler tarafından kurulan Amisos'a bağlanır. Ancak bu mevkide yerleşme tarihinin çok daha eskilere gittiği bilinmektedir. Samsun adının Yunanca "amisos" kelimesinden geldiği ileri sürülür. Ayrıca bu kelimenin kökeninin eski Yunan öncesi döneme dayanması ve bu adın bölgeye deniz yoluyla gelen Yunanlılar tarafından verilmeyip Amasia gibi Anadolu menşeli bir kelime olduğu ihtimali üzerinde de durulur. Roma İmparatoru Pompeius milâttan önce 64 yılında Amisos'a geldiği zaman şehrin ismini Pompeiopolis'e çevirmekle birlikte bu isim kalıcı olmamış ve Amisos adı bundan sonraki dönemlerde de varlığını korumuştur. Bugünkü Samsun adının ortaya çıkışı Türkler'in buraya hâkim olmasından sonradır. XII ve XIII. asırlardaki Türk kaynaklarında Samsun ismi kullanılırken aynı yıllardaki Batı kaynaklarında Sampson adı geçer. Samsun'un Sam'in torunları, Tevrat'ta geçen Samson adlı kahraman, Türkçe'de "av köpeği" anlamındaki samson gibi kelimelerden geldiği iddiaları yakıştırmadır. Hıristiyanlarla meskûn kısım Türk devrinde "Kâfir" veya "Kara Samsun" diye yaşamaya devam etmiş, bu dönemde şehrin adı Samsun olarak anılmakla birlikte sancak ismi için Canik kullanılmıştır.

Tarih, Sosyal ve Ekonomik Yapı. Samsun ve çevresindeki yerleşim tarih öncesi devirlere kadar uzanır. Yörede Tekkeköy, Dündartepe, Kaledoruğu gibi eski yerleşim yerleri tesbit edilmiştir. Prehistorik çağda Samsun şehri etrafında on bir yerleşim biriminin varlığı belirlenmiştir. Eldeki bulgular ilk yerleşenlerin Gaskalar (Kaşkalar) olduğunu, buraya daha önce gelenlerle birleşerek Mert Irmağı ağzında küçük bir şehir kurduklarını gösterir. Şehir daha sonra Hitit ve Frigler'in hâkimiyetine girdi. Bazı eski Yunan kaynaklarında Samsun ve civarında Amazon adı verilen savaşçı kadınların yaşadığı ve kendi topraklarına yabancı erkek sokmadıkları yazılıdır. Amazonlar'ın bugünkü Çarşamba ve Terme ovalarında buldukları iddia edilir. Frigler'in ardından Doğu Karadeniz kıyı şeridinde Kimmerler hâkim oldu. Lidyalılar'ın Kimmerler'i yenmesinden sonra Ege'nin denizci kavimlerinden Miletliler buraya gelip yerleşti ve mevcut eski yerleşim yerine Amisos adını vererek yeniden kurdu. Eneté adlı eski yerleşim yeri Amisos adını aldı (Strabon, s. 15, 20, 28). Anadolu hâkimiyeti yüzünden Lidyalılar'la Persler arasında meydana gelen savaştan (m.ö. 546) sonra Pers hâkimiyetine girdi. Amisos'a gelen Pers İmparatoru Darius şehrin yerini beğenmeyerek 3 km. batısındaki Toramantepe'de yeniden kurdu ve burası daha sonra Kara Samsun adıyla anılmaya başlandı. Bir ara Yunan Kralı Perikles'in ele geçirdiği Amisos tekrar Persler tarafından alındı. Bu hâkimiyet milâttan önce 331 yılına kadar sürdü. Büyük İskender'in Persler'i yenmesi üzerine Makedonyalılar'ın hâkimiyetine girdi. İskender'in ölümünün ardından Pers Kralı Mitridates milâttan önce 255'te Amasya, Sinop ve Amisos'u ele geçirerek bölgede Pont Kralığı adıyla bir devlet kurdu. Milâttan önce 64 yılında Romalılar'ın eline geçince ticarî önemi giderek arttı. Ticarî gelişme şehrin zenginleşmesini sağladı ve bir süre sonra Hıristiyanlık yayılmaya başladı. Roma İmparatorluğu ikiye bölününce Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu'nun idaresi altına giren Amisos piskoposluk merkezi haline getirildi. Bizanslılar'la müslüman Araplar arasında başlayan savaşlar şehri de etkiledi. Nitekim Malatya Emiri Ömer b. Abdullah'ı yenen Bizans ordusu Amisos'u geri aldı ve şehir Türkler tarafından fethedilinceye kadar Bizans hâkimiyetinde kaldı.

1150 veya 1155'te Dânişmendliler'in Sivas-Amasya Emiri Yağlıbasan Samsun'a yönelik akınlarda bulundu. Şehrin Türkler tarafından alınışı II. Kılıcarıslan devri (1155-

1192) sonlarındadır. Ancak onun ülkeyi oğulları arasında paylaşırması üzerine çıkan kardeş kavgası döneminde şehir ve çevresindeki dağlık bölgeler tekrar Komnenoslar'ın kontrolüne girdi. II. Rüknedin Süleyman Şah, Samsun'a kadar Doğu Karadeniz topraklarını tekrar ele geçirdi (590/1194). İmparator III. Aleksios'un 1200'de şehri zaptetme girişimi başarısız kaldı ve Canik kesimi kontrol altına alındı. 1228 yılına kadar Sinop'tan Ünye'ye uzanan sahil boyunca hâkimiyet kuruldu. Selçuklular devrinde özellikle XIII. yüzyılda Çepniler, Sinop'tan Trabzon'a uzanan bölgede yerleşti. Çepniler'in Samsun-Sinop yöresindeki faaliyetleriyle ön plana çıkmaları Muînüddin Süleyman Pervâne'nin ölümünden (676/1277) sonradır. Şehir bu dönemde Kırım ile ticaret bakımından önemli bir liman haline geldi. İlhanlılar devrinde Samsun'da bir darphâne bulunduğu anlaşılmaktadır.

II. Keykâvus'un torunu Tâceddin Altunbaş Gazi Çelebi'nin kurduğu Kubadoğulları Samsun, Kavak ve Lâdik yörelerinde hüküm sürüyordu. Altunbaş'ın ölümünü (1340-1350 arası) müteakip oğlu Keykubad Samsun, Kavak ve Lâdik'te otoritesini tesis etti. XIV. yüzyılda şehir iki ayrı kısımdan oluşmaktaydı: Müslüman Samsun ve Cenevizliler'e ait Simisso. Schiltberger, Samsun'un surları birbirinden yaklaşık bir ok atımı uzaklıkta birbiri karşısında iki şehir olduğunu, birinde hıristiyanlar ve Cenevizliler'in, diğerinde çevredeki toprakların sahibi olan müslümanların yaşadığını ifade eder (*Türkler ve Tatarlar Arasında*, s. 48-51). XIII. yüzyılın başlarında muhtemelen Rumlar'ın yerleşmiş olduğu Amisos da şehrin üçüncü kısmını teşkil ediyordu. Ancak bölgenin Türk kontrolüne girmesiyle yalnızca XIII. yüzyılda ticarî amaçlarla kurulan Simisso, Osmanlılar'ın Samsun'u nihâi fethine kadar özerkliğini sürdürdü.

Osmanlılar şehri ilk defa, Akkoyunlular'ın 1398'de Kadı Burhâneddin'i öldürmesinden sonra I. Bayezid'in bölgeye düzenlediği sefer esnasında ele geçirdi. O sırada Samsun'un emiri Kubadoğlu Cüneyd idi. Cüneyd, Yıldırım Bayezid ile hiç karşılaşmaksızın Samsun'dan kaçtı. Simisso ise Cenevizliler'in elinde bırakıldı ve bölgenin valiliği Bulgar Kralı Şişman'ın müslüman olan oğlu Aleksandr'a verildi. Ankara Savaşı'nda Timur'un Yıldırım Bayezid'i yenmesinden sonra Cüneyd Bey Samsun'a dönüp beyliğini yeniden ihya etti. 6 Nisan 1403'te Samsun'dan geçen Katalan elçisi Clavijo buranın Türkler'in elinde, iki kaleden

ibaret olup birinde Cenevizliler'in bulunduğu bilgisini tekrarlar (*Anadolu, Orta Asya ve Timur*, s. 67). Bölgedeki küçük beylikler arasında iktidar mücadelelerinin sonucunda muhtemelen 820-822'de (1417-1419) Niksar ve Çarşamba yöresini ellerinde bulunduran Tâceddinoğulları, Cüneyd'i öldürdü. Bu olay üzerine Candaroğulları Samsun'a hâkim oldu ve İsfendiyar Bey'in oğlu Hızır Samsun valiliğine getirildi. Ardından o sırada Amasya'da sancak beyi olarak bulunan Şehzade Murad'ın (II. Murad) lalası Biçeroğlu Hamza Bey, Kâfir Samsun'un yandığını ve içindekilerin gemilere binerek şehri terkettiklerini duyunca burayı ele geçirdi. Müslüman Samsun ise İsfendiyar oğlu Hızır Bey'den savaşız teslim alındı. Osmanlı kroniklerinin ifadesinden, Cenevizliler'in şehirden ayrılışının müslüman Samsun'un Osmanlılar'a teslim olmasından daha önce vuku bulduğu anlaşılmaktadır (Âşıkpaşazâde, s. 152; Neşri, II, 541). Tarihi takvimlerde bahsi geçen 820 (1417) veya 821 (1418) tarihli Canik seferinde Canik'in Kavak ve Havza gibi güney kısımlarının Osmanlı topraklarına katıldığı, Samsun'un iki yıl sonra (823/1420) ele geçirildiği söylenebilir. Her ne kadar kaynaklarda Cenevizliler'in tamamen şehri terkettikleri belirtiliyorsa da İtalyan kaynakları 1424'te şehirde bir Ceneviz kolonisinin varlığından söz eder. 890 (1485) tarihli *Tahrir Defteri* (BA, TD, nr. 37) Samsun'da "Frenk pazarı cemaati" adı altında bir grubun varlığına tanıklık eder ki bunların Ceneviz kolonisinin kalıntıları olduğu anlaşılır.

Osmanlı tahrir defterleri, Samsun şehrinin XV-XVII. yüzyıllardaki mahalleleri ve nüfusu hakkında bilgiler içerir. Samsun'da 1485'te bulunan mahalleler şunlardır: Hızır Bey Mescidi (Câmi-i Hızır Paşa), Pazarkapı Mescidi, Köhne Mescid, Meğde Kapısı Mescidi, Yeni Cami (Hacılar / Sadi Bey), Şeyh Hamza, Kethüdâ Hüseyin Mescidi, Has Bey / Hacı Bey Mescidi, Yenice Mescidi (Mehmed Kirişçi) ve Debbâğan. Ayrıca seksen bir neferden (yetişkin erkek nüfus) oluşan Rum ve seksen dört neferden oluşan Ermeni cemaatleriyle Cenevizliler'in kalıntısı olan altı kişilik bir grup mevcuttu. Bunların dışında vergiden muaf Seyyid Kutbüddin Zâviyesi cemaatiyle kalede görev yapan müstahfızlar, pâsbân ve zemberekçiler kaydedilmiştir. Şehrin nüfusu 492 neferden (1500 kişi) ibaretti, 1520'de bu sayı 408'e düştü, 1576'da 542 oldu (tahminen 1800 kişi). XVI. yüzyılda Pazarkapı Mescidi mahallesi ortadan kalkarken Hoca Hayreddin, Girdecian, Aslıhan

ve Hacılar mahalleleri ortaya çıktı. Kasabadaki gayri müslim nüfus giderek azaldı (1576'da yirmi iki nefer Rum, otuz bir nefer Ermeni). XVII. yüzyıla gelindiğinde 1052 (1642) tarihli avârız hâneleri sayımına göre kasaba yakınındaki Kadıköy'de oldukça kalabalık bir gayri müslim nüfus (doksan dört nefer) varlığını devam ettiren artık büyükçe bir köy durumuna düşen Samsun'da gayri müslim cemaat kalmamış, sadece bir müslüman mahallesinde iki nefer zimmi yazılmıştır. 1642'de "nefs-i kasaba-i Samsun" olarak kaydedilen kasaba merkezinin yanında Meğde Kapısı, kale içindeki Hatun Camii, Şeyh Hamza, Sâdi Paşa, Has Bey, Girdecian, Yenice ve Kırbaç Ali mahalleleri vardı. Kasabada yetmiş altısı askerî ve ulemâ, elli altısı reâyâ hânesi ve ikisi müccerret toplam 134 yetişkin erkek nüfus kaydedilmiştir. Bu dönemde Samsun'un nüfusundaki azalmanın sebeplerinden biri Kazak saldırıları sonucu şehrin yakılmış olmasıdır (BA, MAD, nr. 3880, s. 7). Öte yandan gayri müslimler önceki dönemde de var olan, büyük ölçüde gayri müslimlerin oturduğu Kadıköy'e çekilmiş olmalıdır. XV-XVI. yüzyıllarda Samsun kasabasının vergi gelirleri içinde en büyük pay hiç şüphesiz liman ve gümrük gelirlerine aitti (1520'de 82.000, 1576'da 160.000 akçe; bu son rakama Terme ve Ünye liman gelirleri dahildir). Trabzon ve Sinop ile karşılaştırıldığında mütevazı bir liman kasabası olan Samsun'da limanın, köle ticareti ve İstanbul'un iâşesi için çevreden sağlanan malların gemilere yüklenmesi dışında uzun mesafe ticaretinden pek fazla pay alamadığı anlaşılmaktadır. Kazak saldırıları yüzünden küçülen kasabanın liman geliri 1642 itibarıyla akçe kıymetindeki düşüş de dikkate alındığında çok azalarak 80.000 akçeye geriledi (BA, MAD, nr. 3880, s. 7). Kasabada XV-XVI. yüzyıl kayıtlarına göre boyahane, mumhane, salhane, kapan, ihtisab, pazar bacı, meyhane, damga mukâtaaları da vardı. 1485 ve 1520'de görülen bozahane 1576'da kaldırılmıştır. Kasabada oturanların kısmen hububat yetiştirdiği ve bağcılıkla uğraştığı anlaşılmaktadır. Nüfus bakımından olduğu gibi vergi potansiyeli açısından da Samsun küçük ölçüde bir şehir yerleşimiydi. Samsun XVII. yüzyılın ikinci yarısında durumunu korudu. Kâtib Çelebi burayı dağlar içinde havası kötü, evlerinin bir bölümü bataklık arazide kurulu bir kasaba olarak anar. Evliya Çelebi ise limanının açık olduğunu, fakat demir atılabilecek bir durumda bulunduğunu, halkın tamamının gemici ve kendirci olduğunu belirtir. III. Mehmed devrinde kalesinin Urus (Kazak-

lar) tarafından yıkıldığını ve daha sonra tamir edildiğini belirtir ki bu 1642 tarihli bir belgede, "Rus-ı menhûs cânibinden zarar târî olup iki defa ihrâk bi'n-nâr olmakla ..." şeklinde vurgulanmıştır. Evliya Çelebi ayrıca medrese, imaret ve dârülhadis olmadığını, yalnız sıbyan mektebi bulunduğunu söyler.

XVIII. yüzyıl başlarında Samsun'u gören Tournefort buradan bir köy gibi söz eder. Bu yüzyılda Samsun'da tıpkı diğer yerlerde olduğu gibi âyanlar önem kazandı. Canikli Hacı Ali Paşa ve oğulları sadece Canikli'de değil Trabzon, Amasya gibi komşu yörelerde de yöneticilik yaptı. 1808'de II. Mahmud başa geçince Tayyar Mahmud Paşa idam edildi ve Canikli Hacı Ali Paşa ailesinin nüfuzu sona erdi. Bu sülâleden sonra Hacı Ali Paşa'nın hazinedarı olan Süleyman Paşa'nın ailesi bazı kesintilere rağmen XIX. yüzyıl ortalarına kadar yöreyi yönetti. Süleyman Paşa 1841'de ölünce kardeşi Abdullah Paşa Canik muhassılı ve ardından Trabzon valisi oldu. Abdullah Paşa'nın 1846'da azledilmesiyle bu ailenin dönemi sona erdi ve Canik'te mutasarrıf paşalar dönemi başladı.

Samsun Limanı, XVII ve XVIII. yüzyıllarda Sinop kadar olmasa da Kırım ve Kafkaslar'a pamuklu ihracatı yapılan bir çıkış noktasıydı. Sinop ve Trabzon limanlarının gölgesinde kaldığından Samsun'un ticaret açısından asıl önemi, Anadolu'daki ticaret yollarını Karadeniz'e bağlayan bir geçiş noktasında bulunmasından kaynaklanıyordu. Küçük Kaynarca Antlaşması ile (1774) önce Rus gemilerine, ardından Avusturya, İngiltere, Fransa ve diğer Avrupa devletlerine Karadeniz'de serbest dolaşım hakkı tanınmasıyla ticaret canlandı. Yüzyıl sonlarında Samsun Limanı'ndan mal alıp götüren gemi reislerinin çoğunun müslüman olup Samsun ve çevresinden olduğu anlaşılmaktadır. İhraç mallarının başında Amasya ve Tokat pamuklukları ile hayvanî yağlar, deri vb. gelirken ithal malları arasında ham demir, Leh çuhası, sade yağ ve don yağı gibi ürünler vardı.

1813-1814'te Anadolu'yu gezen J. McDonald Kinneir'e göre Samsun'da beş adet minareli cami, bir hamam ve tüccarlar için bir han vardı; nüfusu 2000 kadardı. 1817-1818'de Bjişkyan, Samsun'da kale ve binalardan, limanı geniş olmakla birlikte emniyetli bir sığınak olmadığından bahseder. Ona göre kasabada değişik milletlere mensup tüccarlar bulunmaktaydı. 1836'da J. Brunt şehir nüfusunu 10.000 olarak tahmin eder. 1838'de şehri ziyaret eden Henry Suter'e göre kasabada 450 Türk, 150 Rum aile vardı; Samsun'un pazarlarında bol mal bulunuyordu. Ancak bunlar mahallî tüketimden ziyade transit ticarete hizmet etmekteydi. Avusturya bandıralı buharlı gemilerle İranlı ve Avrupalı tüccarlar şehre uğruyor ve Karadeniz'i geçerek Rumeli ve Orta Avrupa ile ticaret yapıyorlardı. Kaynaklarda, şehrin havası ağır olduğundan Rum ve Ermeniler'in yarım saat mesafede yüksekte bulunan Kadıköy'de oturdukları belirtilir. Bununla birlikte daha düşük nüfus tahminleri de vardır. Samsun'u 1847'de ziyaret eden Osmanlı seyyahı Ferruhan Bey'e göre kasabada 500 Türk, 240 Rum, 60 Ermeni ve birkaç Avrupalı hânesi vardı ve toplam nüfus 6000 kadardı. Şehirde her etnik dinî grubun ayrı mahallelerde oturduğu ve deniz kıyısındaki Türk mahallesinde bedesten, han, hamam, yedi cami ve dört türbe (Seyyid Kutbüddin, İsâ Baba, Seydi Bey ve Hüseyin Gazi) bulunduğu ifade edilir. XIX. yüzyıl sonlarında Şemseddin Sâmî (1890'ların başında) Samsun nüfusunun 11.000 civarında olduğunu ve bunun üçte birinin müslüman, kalanının Rum, Ermeni vb.nden oluştuğunu bildirir. Samsun'un buharlı gemi ulaşımına açılması ve yüksek vasıflı tütün ekiminin Bafra çevresinden başlayarak yayılmasının şehrin gelişmesine yol açması sonucunda Türk nüfusu arttığı gibi Trabzon'dan ve Ege kıyılarından, İç Anadolu'daki Türkçe konuşan Rum ve Ermeniler'den gelip yerleşenler oldu. Hiç şüphesiz nüfus artışında bu göçler birinci dereceden rol oynadı. Özellikle Rum nüfus artışında İstanbul ve

Batı Anadolu'dan göçlerin önemli katkısının olduğu, Rumlar'ın ve Ermeniler'in tütün ticareti denetimini ellerinde bulundukları anlaşılmalıdır. 1841 yılının Temmuz-Aralık aylarında Samsun Limanı'na elli dokuz Türk, otuz dördü Avusturya bayrağı taşıyan toplam doksan yedi gemi 133.379 sterlinlik mal getirmiş, toplam 103 gemi ise 121.138 sterlinlik mal götürmüştü. İhraç ürünleri arasında Samsun'un yakın çevresinde üretildiği anlaşılabilir belli başlı kalemler tütün, salyangoz, çeşitli hububat ve baklagiller, bal mumu, keten, kendir vb. yer almaktadır. 1860'lar itibarıyla Samsun'un İstanbul-Bağdat yolunun ana limanı olduğu ve yöre tütününün uluslararası pazarlarda müşteri bulunduğu görülmektedir. Öte yandan Samsun Limanı XIX. yüzyılın ikinci yarısında Kafkaslar'dan göçenler için büyük bir önem kazandı. Bu göçmenler iç kesimlere nakledilmekle birlikte bir kısmı Samsun yöresinde yerleşiyordu. 1880 yılında Samsun'da 34.877 kişi karaya çıkmış, bunların 1375'i ölmüş, 6538'i Canik sancağına yerleşirken kalanlar Ankara ve Sivas'a gönderilmiştir (Karpat, s. 111). Şehrin artan demografik ve ekonomik önemine paralel olarak 1865-1875 arasında İngiltere, Sicilya, Rusya, Avusturya, Belçika ve Amerika Birleşik Devletleri gibi devletlerin konsoloslarına rastlanmaktadır. Limanın, yeni yolların, okulların ve telgraf hatlarının açılması girişimleri ve alt yapı çalışmaları devam etse de Islahat Fermanı'ndan sonra yapımı tasarlanan Sivas-Samsun demiryolu projesi sonuçsuz kaldı. Şehrin 1869'da uğradığı yangının ardından vilâyet başmühendisi Briyo ve Hırsan Efendi tarafından yapılan çalışmalar çerçevesinde şehrin yeniden imar ve inşasına girişildi. Mimar Briyo şehri birbirini dik kesen cadde ve sokaklardan oluşacak şekilde planlamıştı. Bu faaliyet bugünkü modern Samsun'un fizikî yapısı üzerinde kalıcı bir etki yaptı. Samsun Limanı'nın ihraç ve ithal faaliyeti Millî Mücadele'nin başlangıç yıllarında biraz azalsa da önemli çapta sürdü. Marsilya, Londra, İtalya, İskenderiye, Liverpool, Amsterdam, New York vb. yerlere özellikle tütün ihraç etme işinin sürdürüldüğü; Hindistan, Amerika, Rusya, Yunanistan ve İngiltere'den kanaviçe çuval, un, tuzlu balık, şarap, kundura boyası, lastik çizme, benzin vb. ithal edildiği görülmektedir.

Samsun özellikle Millî Mücadele açısından önemli bir mevkiye sahiptir. Daha Balkan savaşları sırasında sadakatlerinin Osmanlı Devleti'ne değil Yunanistan'a olduğunu açıkça ortaya koyan ve Doğu Kara-

XX. yüzyıl başlarında Samsun'u gösteren bir kartpostal

deniz bölgesinde bir Pontus devleti haysiyetle hareket eden birtakım Rum teşekkülleri (Pontus İdman Kulübü, Samsun Rum Göçmenler Cemiyeti, Mukaddes Rum Anadolu Cemiyeti gibi) ve kiliseler Mondros Mütarekesi'nin ardından faaliyetlerini hızlandırdı. Mustafa Kemal Paşa'nın Dokuzuncu Ordu müfettişi olarak gönderildiği Samsun'a geliş sebebi zâhiren buradaki Rum çeteleriyle müslüman çeteleri arasındaki çatışmalardı. Özellikle Nebyan dağına mesken tutan Rum çetelerinin saldırıları yörenin müslüman halkından tepki görmüş ve Müdâfaa-i Hukuk örgütlenmeleri çerçevesinde faaliyetler ortaya çıkmıştı. Anadolu'nun diğer yerlerinde olduğu gibi Samsun'da da önce mahallî cemiyetler (Cem'iyet-i Hayriyye-i İslâmiyye, Karadeniz Türkleri Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti) kuruldu. Sivas Kongresi'nden sonra Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti etrafında birleşince Samsun'da da Boşnakzâde Süleyman Bey başkanlığında bir şube açıldı. Pontusçuluk faaliyetlerine karşı millî hükümet, askerî ve adlî tedbirlerin yanında sahil kesimindeki Rum halkının göç ettirilmesi gibi idarî tedbirlere de başvurdu. Millî Mücadele'nin son yılında Samsun, Yunan donanması tarafından bombalandı (7 Haziran 1922), hükümet binası ve meskenler tahribata uğradı. Mustafa Kemal Paşa'nın maiyetiyile 19 Mayıs 1919'da Millî Mücadele'yi başlatmak üzere Samsun'a çıkışı Türk tarihi bakımından müstesna bir önemi haiz olduğu gibi Samsun'un tarihinde de unutulmaz bir yere sahiptir.

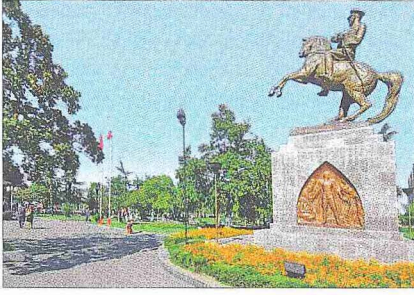
İdarî Yapı. Eskiçağ'lardan beri meskûn bir yöre olan Samsun havalisi Türkler'in Anadolu'yu fethi sürecinde kısa zamanda Türkleşmiş ve İslâmlaşmıştır. Türkler bu yöreye Canik veya Canik adını vermiştir. Osmanlı devrinde de Vezirköprü, Lâdik ve Havza dışında bugünkü Samsun ile Ordu havalisi Canik olarak adlandırılmıştır. Klasik Osmanlı döneminden Cumhuriyet'e kadar günümüzdeki Kavak, Yakakent, Alaçam, Bafra, Samsun merkez, Tekkeköy, Asarcık, Ayvacık, Çarşamba, Salıpaazarı, Terme gibi Samsun'un ilçeleriyle birlikte Ünye, Korgan, Kumru, Fatsa, Tekkiraz, Akkuş gibi Ordu'ya bağlı yerler Canik sancağına bağlıydı. Osmanlı devrinde timar sistemi çerçevesinde sancak-nahiye, adlî-idarî açıdan ise kaza örgütlenmesi esastı. XV-XVI. yüzyıllarda Samsun, Bafra, Kavak, Arım (yaklaşık Çarşamba yöresi), Terme, Ünye ve Satılmış (Fatsa, Korgan ve çevresi) timar nahiyeleri, aynı zamanda birer kadılık bölgesiydi (kaza). XVII. yüzyılda Ca-

nik sancağı kazaları arttı. Canik sancağının Satılmış (Satılmış, Cevizderesi, Meydan, Keşderesi, Çöreği, Serkis), Terme (Terme, Akçay, Fenaris, İfraz), Arım (Arım, Ökse, Ayvacık, Hisarcık) kazalarının sınırları içinde yeni kazalar ortaya çıkarken Bafra'ya tâbi Alaçam nahiyesi de bu yüzyılda kaza statüsü kazandı. XVIII. yüzyılda güçlü âyan ailelerinin etki alanlarını Trabzon'a kadar uzatmalarının bir sonucu olarak Canik livâsı Trabzon eyaletine bağlandı. 1864 tarihli Vilâyet Nizamnâmesi'ne göre yapılan düzenlemeler sırasında Canik sancağının kaza sayısı azaldı. 1855-1856'da Trabzon vilâyetinin beş sancağından biri Canik livâsı, Samsun, Bafra, Alaçam, Kavak, Çarşamba, Akçay, Ünye, Fenaris, Fatsa, Ayvacık, Ökse, Nâhiye-i Meydan ve Serkeş'ten oluşmaktayken salnâmelere göre 1869'da Canik sancağında dört kaza vardı: Samsun kazası ve ona bağlı Ma'den-i Kâbi ve Kavak nahiyeleri, merkez, Fatsa, Bolaman, Karakuş ve Niksar nahiyelerinden oluşan Ünye kazası, Alaçam nahiyesini içeren Bafra kazası ve Terme nahiyesini içeren Çarşamba kazası. Köy sayısı 862 idi. XV-XVI. yüzyıllar Canik sancağının kırsal nüfusu 1485'te yaklaşık 60-75.000 arasında iken 1576'da toplam tahmini köylü nüfusu 107-118.000 arasındaydı. Kasabaların ve askerî kesimin hesaba dahil edilmesiyle yörenin tahmini nüfusunun 1485'te 81.000, 1576'da 115-126.000 civarında olduğu söylenebilir. Bu nüfusun yaklaşık % 95'i müslüman, % 5'i gayri müslimdi (Rum ve Ermeni). Hatta tahrir kayıtlarına itibar edilecek olursa 1576'da gayri müslim oranı % 3,5 düzeyine kadar gerilemiştir. Avârız tâbi nüfusun ayrıntılı biçimde yazıldığı 1642 tarihli mufassal avârız defterine göre (BA, MAD, nr. 3880) Canik sancağının kendir hasları bölgesi (Çarşamba-Terme-Ünye) dışında toplam kayıtlı nüfusu 733 askerî, 3719 reâyâ hânesi, 364 mücerret ve 361 muaf olarak tesbit edilmiştir (yaklaşık 20.000 kişi). Öte yandan aynı tarihe ait icmal kayıtlarına göre bu kesimde avârızla yükümlü gerçek hâne sayısı 3897

olarak belirlenmiş olup bunlar 351,5 avârız hânesi diye hesaplanmıştır. Tersâne-i Âmire'ye kendir ocaklığı olan Çarşamba (Arım, Ökse, Ayvacık, Hisarcık kazaları), Terme (Akçay, İfraz, Fenaris) ve Ünye yöresinde 5612 hâne (tahminen 28.000 kişi) tesbit edilmiştir (BA, KK, nr. 2603, s. 6). XIX. yüzyılda idarî bakımdan değişikliğe uğrayan sancakta 1869'da 8134 gayri müslim, 29.168 müslüman ahali yaşıyordu. 1298 (1881) tarihli *Trabzon Vilâyeti Salnâmesi*'ne göre Canik sancağının tamamında müslüman nüfusu büyük bir çoğunluğa sahip olmakla birlikte (127.795 erkek nüfusunun 92.365'i yani % 72'si) Samsun kazasının 19.399 erkek nüfusunun 6460'ı müslüman, 12.753'ü Rum, 187'si Ermeni idi. Öte yandan 1881-1882 ve 1893 Osmanlı Genel Nüfus Sayımı ve rilerine göre (Karpat, s. 178) Canik merkez (Samsun) kazasında müslümanların (15.502 erkek, 17.917 kadın) ve Rumların (15.297 erkek, 17.628 kadın) sayısı hemen hemen aynıdır. 1319 r. (1904) yılında Canik sancağının müslüman nüfusu 114.317'si erkek ve 113.107'si kadın olmak üzere toplam 227.424 kişiden oluşurken Rumlar 35.905'i erkek ve 36.748'i kadın olmak üzere 72.653 kişilik bir nüfusa, Ermeniler ise 10.047'si erkek ve 9955'i kadın olmak üzere 20.002 kişilik bir nüfusa sahipti. Sancakta yetmiş dört Katolik (otuz dört erkek, kırk kadın) ve 557 Protestan (286 erkek, 269 kadın) kaydedilmiştir. Bu rakamlara göre 320.710 kişilik toplam nüfusun % 71'i müslüman, % 22,7'si Rum, % 6,2'si Ermeni idi. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Kafkaslar'dan yapılan göçlerle I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele sırasında ve sonrasında Balkanlar'dan ve Doğu Karadeniz'den gelenler bu nüfusta etkili olmuştur. Yöreden ayrılan Ermeni ve özellikle Rum nüfusa karşılık Canik vilâyetine mübadele döneminde toplam 22.000 göçmen yerleştirilmiş olup bunlar il nüfusunun % 11 oranında artmasını sağlamıştır.

Samsun'dan
bir görünüşü

Avusturyalı heykeltıraş Heinz Kreppel tarafından yapılan Samsun Belediye Parkı içindeki Atatürk Anıtı

Şehirdeki belli başlı tarihî eserler şunlardır: Büyük Camii (Vâlide Camii), Yalı Camii, Hacı Hatun Camii, Kale Camii (1314, İlhanlı Valisi Emîr Timurtaş tarafından yaptırılmıştır), Pazar Camii (XIV. yüzyıl İlhanlı eseri, 1819'da onarım geçirmiştir), Hançerli Camii, Şeyh Kutbüddin Camii ve Türbesi, İsâ Baba Türbesi. Atatürk'ün Samsun'a çıkışı hâtırasına 1928-1931 yılları arasında Avusturyalı heykeltıraş Heinrich Krippel tarafından yapılan Atatürk Anıtı ile mimar Seçkin Viter tarafından projesi çizilen ve 1969'da açılan İlkadım Anıtı şehrin önemli anıtlarıdır. Tarihî kayıtlara göre Pazar mahallesinde bulunan Taşhan da önemli bir ticarî yapıdır. 1508 tarihli Arapça bir vakfiyede hani saran mahzen ve dükkânların Ahî Ali Zâviyesi vakfı olduğu belirtilir. Şehirde Kale mahallesinde Canik muhassıllığı yapan hazinedarzâde Süleyman Paşa tarafından vakfedilen arasta vardır. Yapı muhtemelen 1785'ten önce inşa edilmiş, daha sonra Süleyman Paşa tarafından satın alınarak vakfedilmiştir.

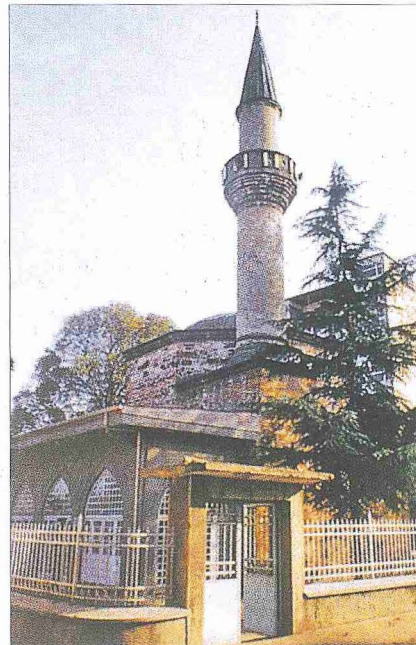
Bugünkü Samsun Cumhuriyet'in başında aynı isimle kurulan vilâyetin (Samsun vilâyeti) merkezi olan Samsun şehri ilk nüfus sayımında (1927) 30.333 nüfusa sahip bulunuyor ve bu nüfus daha çok Kadıköy, Selâhiye ve Ulugazi mahallelerinde toplanıyordu. Şehrin nüfusu 1950'li yıllara kadar fazla bir artış göstermemiş, ilk defa 1955 sayımında 50.000'i aşmıştır (62.629). Bu tarihlerden itibaren nüfus artışına paralel biçimde alanı genişleyen Samsun şehri Subaşı, Saathane ve Cumhuriyet Meydanı semtlerine doğru yayılmış, daha sonra Ondokuzmayıs, Hürriyet ve Çiftlik mahalleleri yönünde genişlemiştir.

Bu genişlemelerden önce şehir dar bir kıyı şeridinden ibaret iken kıyı şeridinden taşarak şeridi kuşatan yamaçlarda 100

metreyi aşan yüksekliklere kadar yayılmıştır. Son on yıldaki gelişmeler ise genellikle Bafra istikametine yani batıya doğru olmaktadır. Mekân genişlemesine paralel olarak nüfus artışı da hızlanmış, 1965'te 100.000'i aşan nüfus (107.510) 1980'de 200.000'e yaklaşmış (198.749), 1990'da 300.000'i aşmış (303.979), 2007 sayımında 423.859'u bulmuştur. Gerek mekânsal gerekse ona paralel biçimde giden sayısal gelişmelere yol açan faktörler olarak Samsun-Sivas demiryolunun tamamlanarak (1932) şehrin Anadolu demiryolu ağına bağlanması, 1960'ta modern bir limana kavuşması, un, salça, bitkisel yağ, süt ürünleri, sigara (eskiden Samsun şehrinde iken şimdi Ondokuzmayıs ilçesinde), orman ürünleri, çimento, gübre, azot ve sülfürik asit, bakır ve pirit filizlerini işleyen Karadeniz Bakır İşletmeleri (şehrin sınırları dışında, fakat günümüzde şehirle âdeta bütünleşmiş durumda olan Tekkeköy ilçesi sınırları içindedir) gibi endüstri kuruluşlarının devreye girmesi, 1963 yılında Samsun Fuarı'nın kurulması, 1970'li yıllardan sonra Ondokuz Mayıs Üniversitesi gibi eğitim kurumuna kavuşması ve 1993'te "büyükşehir" statüsü kazanması sayılabilir.

Samsun şehrinin merkez olduğu Samsun ili Ordu, Tokat, Amasya, Çorum ve Sinop illeriyle, kuzeyden Karadeniz'le kuşa-

Samsun'da Yalı Camii

tılmıştır. Merkez ilçe dışında Alaçam, Asarcık, Ayvacık, Bafra, Çarşamba, Havza, Kavak, Ladik, Ondokuzmayıs (Engiz / Ballica), Salıpazarı, Tekkeköy, Terme, Vezirköprü ve Yakakent adlı on dört ilçeye ayrılmıştır. 9083 km² genişliğindeki Samsun ilinin 2007 sayımına göre nüfusu 1.228.959, nüfus yoğunluğu ise 135 idi. Diyanet İşleri Başkanlığı'na ait 2007 yılı istatistiklerine göre Samsun'da il ve ilçe merkezlerinde 485, kasabalarda 139 ve köylerde 1990 olmak üzere toplam 2614 cami bulunmaktadır. İl merkezindeki cami sayısı 209'dur.

BİBLİYOGRAFYA :

Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: XII-XIII-XIV)* (trc. Adnan Pekman), İstanbul 1993, s. 15, 20, 28; Clavijo, *Anadolu, Orta Asya ve Timur* (trc. Ömer Rıza Doğrul, s.nşr. Kâmil Doruk), İstanbul 1993, s. 67; Aşıkpaşazâde, *Tarih (Atsız)*, s. 152; J. Schiltberger, *Türkler ve Tatarlar Arasında: 1394-1427* (trc. Turgut Akpınar), İstanbul 1995, s. 48-51; Neşrî, *Cihannümâ (Unat)*, II, 541-547, 593-603; *Ordu Yöresi Tarihinin Kaynakları: 387 Numaralı Defter-i Karaman ve Rum'un Canik Livâsı'na Âit Bölümü (1520)* (haz. Bahaeddin Yediyıldız v.dğr.), Ankara 2002; Kâtib Çelebi, *Cihannümâ*, s. 623-624; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme (Dağlı)*, II, 45-46; J. P. de Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi* (ed. Stefanos Yerasinos, trc. Teoman Tunçdoğan), İstanbul 2005, II, 116, 223; Ch. Texier, *Küçük Asya: Coğrafyası Tarih ve Arkeolojisi* (trc. Ali Suad, nşr. Kâzım Yaşar Koprıman – Musa Yıldız), Ankara 2002, III, 204-212; W. M. Ramsay, *The Historical Geography of Asia Minor*, London 1890, s. 27-28, 114, 262; R. Vadala, *Samsoun: Passé-Présent-Avenir*, Paris 1934; Ali Tanoğlu, "Samsun Şehri", *Dördüncü Üniversite Haftası*, İstanbul 1943, s. 44-71; Ali Sarcan, *Samsun Tarihi*, Ankara 1966; *Cumhuriyetin 50. Yılında Samsun-1973 İl Yılığ*, Ankara 1974; P. Minas Bijişkyan, *Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası: 1817-1819* (trc. H. D. Andreasyan), İstanbul 1979, s. 34; Ercan Tatlıdil, "Göç ve Kentsel Gelişme, Samsun Örneği", *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (13-17 Ekim 1986)*, Samsun 1988, s. 351-373; Bayram Kodaman, "XVIII. Yüzyılda Samsun Gümrüğü", *İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri: 1-3 Haziran 1988* (haz. Mehmet Sağlam v.dğr.), Samsun 1990, s. 92-97; Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara 1991, s. 301, 309, 311, 359; İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmirâ*, Ankara 1992, s. 116, 137-141; Suraîya Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler* (trc. Neyyir Kalaycıoğlu), İstanbul 1993, s. 111-112, 131-133; a.mlf., "Samsun", *EP* (İng.), VIII, 1052-1054; Sümer Atasoy, *Amisos: Antik Çağda Bir Karadeniz Kenti*, Samsun 1997; Mehmet Emin Yolalıcı, *XIX. Yüzyılda Canik (Samsun) Sancağı'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara 1998, tür.yer.; *Geçmişten Günümüze Kültür Değerleriyle Samsun*, Samsun 1999; Mehmet Öz, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, Ankara 1999, tür.yer.; *19 Mayıs ve Milli Mücadelede Samsun Sempozyumu: Bildiriler (20-22 Mayıs 1999)*, Samsun 2000; Nedim İpek, *Mübadele ve Sam-*

sun, Ankara 2000; Rıza Karagöz, *Canıklı Ali Paşa*, Ankara 2003, tür.yer.; Canay Şahin, *The Rise and Fall of an Ayân Family in the Eighteenth Century Anatolia: The Canıklîzâdes (1737-1808)* (doktora tezi, 2003), Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914): Demografik ve Sosyal Özellikleri* (trc. Bahar Tırnakçı), İstanbul 2003, s. 111, 178; Yılmaz Can, *Samsun Yöresinde Bulunan Ahşap Camiler*, İstanbul 2004; *Geçmişten Geleceğe Samsun: 1. Kitap* (haz. Cevdet Yılmaz), Samsun 2006; Mehmet Okur, *Millî Mücadele'de Karadeniz Bölgesi'ne Yönelik İngiliz Faaliyetleri*, Ankara 2006, s. 88-112, 136-139, 285-298, 323-344, 362-366; *Geçmişten Geleceğe Samsun: 2. Kitap* (haz. Cevdet Yılmaz), Samsun 2007, tür.yer.; M. Sami Bayraktar, "Samsun'da Osmanlı Dönemine Ait Bir Grup Ticari Yapı", *Karadeniz Tarihi Sempozyumu: 25-26 Mayıs 2005* (haz. Kenan İnan v.dğr.), Trabzon 2007, I, 515-540; M. Yavuz Erler, "Karadeniz'de Avrupalı Bir Kent: Samsun", a.e., s. 541-569; A. A. M. Bryer, "The Tourkokratia in the Pontos: Some Problems and Preliminary Conclusions", *Neo-Helenika*, I, Austin 1970, s. 30-54; a.m.f., "Greeks and Türkmens: The Pontic Exception", *Dumbarton Oaks Papers*, XXIX, Washington 1975, s. 115-151; Ercüment Kuran, "Cumhuriyet Döneminde Samsun'un Ekonomik Sosyal ve Kültürel Gelişmesi", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, sy. 7, Samsun 1992, s. 121-125; Hamza Uzuneminoğlu, "Şehirlerin Alan Bakımından Gelişmesi ve Samsun Örneği", a.e., sy. 8 (1993), s. 273-289; *Kâmûsü'l-a'lâm*, III, 1762-1763; IV, 2931-2932; Besim Darkot, "Samsun", *İA*, X, 172-178.

MEHMET ÖZ

SAN'A

(صناعة)

Yemen Cumhuriyeti'nin başşehri.

Arap yarımadasının en eski yerleşim merkezlerinden biridir. Kızıldeniz'den 170 km. içeride ve 2200 m. yükseklikte kurulan şehrin adı muhtemelen Sebe dilinde "iyi korunmuş" anlamına gelmekte, etrafının Serât, Nukum, Ayban gibi dağlarla ve Nahdeyn tepeleriyle çevrilmiş olması da bu tanımlamayı doğrulamaktadır. İslâm kaynaklarında eski adının Ezâl olduğu söylenir ve kuruluşu Hz. Nûh'un oğlu Sâm'a dayandırılır. Şehir Dimaşk yakınlarında aynı adı taşıyan köyle (San'âu's-Şâm) karışması ve özellikle San'ânî nisbesiyle bilinen kişilerin ayırt edilmesi söz konusu olduğunda San'âu'l-Yemen şeklinde de kullanılır (Sem'ânî, VIII, 92; Yâkût, III, 426, 430).

Yemen'de kurulan Sebe, Himyerî ve diğer devletlerin başlıca şehirlerinden biri ve en önemli ticaret merkezi olan San'a, Çin ve Hindistan'dan gemilerle Aden'e getirilen malların kara yoluyla yarımadanın kuzeyine ve oradan Avrupa'ya taşınmasında önemli rol oynamaktaydı. Şehir, Yahudiliği benimseyen Himyerî hükümdarı Zünvâs'ın hıristiyanlara acımasız işkenceler

yapması üzerine yardıma gelen Habeş ordusu tarafından ele geçirildi (525) ve elli yıl kadar süren Habeş hâkimiyeti döneminde Yemen valileri burada oturdu. Bu istilâ sırasında milâttan önce I. yüzyılın son çeyreğinde yapıldığı tahmin edilen, Arap şiirinin önemli motiflerinden Gumdân müstahkem sarayı Habeşler tarafından tahrip edildi. Valilerden Ebrehe büyük bir kilise (kalıs, kulleys) yaptırarak San'a'yı yarımada'nın dinî merkezi haline getirmeye çalıştı; bu amaçla Mekke üzerine yürüyüp Kâbe'yi yıkmak istedi fakat başaramadı (bk. EBREHE). Himyerîler'den Seyf b. Zûyezen, Kısra Enûşirvân'ın (531-579) Vehriz kumandasında gönderdiği ordunun desteğiyle Habeş hâkimiyetine 570'te son veriyse de bir süre sonra öldürüldü (575 [?]). Bunun üzerine kısra tarafından ikinci defa Yemen'e gönderilen Vehriz, Seyf b. Zûyezen'in oğlu Ma'dikerib'i vasal hükümdar ilân etti ve kendisi de Sâsânî valisi sıfatıyla San'a'ya yerleşti.

Elli yıl kadar Yemen'de kalan Sâsânîler'in son valisi Bâzân, Medine'ye gönderdiği iki elçisinin Hz. Peygamber'den getirdiği mesaj doğrultusunda İslâm'ı kabul etti ve o sırada Kısra II. Hüsrev Pervîz'in de öldürülmüş olması üzerine Yemen'in ilk müslüman valisi oldu; konağının bahçesine de bugün Câmiu'l-kebir adıyla bilinen cami-

Osmanlı Devleti'nin Yemen valisi Mustafa Âsım Paşa'ya sunulan 1291 (1874) tarihli San'a şehri haritasının Yemen Arap Cumhuriyeti Vezâretü'l-İşğâlî'l-Âmme (Belediyeler Bakanlığı) tarafından 1968 yılında yapılan tıpkıbasımı

